

R o m a n L a s k o w s k i

JĘZYK W ZAGROŻENIU

przyswajanie
języka polskiego w warunkach
polsko-szwedzkiego bilingwizmu

UNIVERSITAS

JĘZYK W ZAGROŻENIU

R o m a n L a s k o w s k i

W ZAGROŻENIU
W ZAGROŻENIU
W ZAGROŻENIU
JĘZYK
W ZAGROŻENIU
W ZAGROŻENIU

przyswajanie
języka polskiego w warunkach
polsko-szwedzkiego bilingwizmu

K r a k ó w 2 0 0 9

Publikacja dofinansowana przez Szkołę Wyższą
Psychologii Społecznej

© Copyright by Roman Laskowski and Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2009

ISBN 97883-242-1444-0
TAiWPN UNIVERSITAS

Projekt okładki i stron tytułowych
Sepielak

www.universitas.com.pl

Mojej córeczce Martuni

Моей доченьке Мартуни

Till min lilla dotter Martunia

Podziękowania

Opracowanie, które przedstawiam Czytelnikowi, ma jednego Autora. Nie oddaje to jednak całej prawdy o tej monografii. Jest ona bowiem owocem kilkuletnich badań większego zespołu, którym kierowałem jako profesor Uniwersytetu w Göteborgu. Chciałbym w tym miejscu złożyć gorące podziękowania moim ówczesnym współpracownikom. Przede wszystkim wiele zawdzięczam Morganowi Nilssonowi, wówczas doktorantowi w Instytucie Języków Słowiańskich w Göteborgu, a ostatnio kierownikowi (prefektowi) tego Instytutu (dziś włączonego do szerszej jednostki organizacyjnej). Nie sposób przecenić wkładu pracy Morgana w opracowanie (w tym w odsłuchanie) nagranych tekstów, ich utrwalenie w formie elektronicznej i przygotowanie narzędzia dla ich zapisu elektronicznego (wersja Chi-writera, specjalnie wraz z Rachelą Zilinsky opracowana dla potrzeb projektu). Bezcenne były również konsultacje językowe Morgana, jedyne go Szweda w zespole. Na moją wdzięczność zasłużyła również Rachel, która poza pracą nad tekstami przygotowała dane statystyczne (zamieszczone niżej w tabelkach) badanego zbioru dzieci. Chciałbym w tym miejscu podziękować również współpracownikom, które podjęły się niełatwego zadania dokonania nagrań wypowiedzi dzieci, ich odsłuchania, wykonania zapisu ortograficznego i fonetycznego. Były nimi mieszkające w Szwecji Polki (w większości doktorantki w Instytucie Języków Słowiańskich): Marzena Malmgren, Joanna Nowicka, Jolanta Vogel, Alicja Bruseman, Krystyna Leczycka.

Realizacja projektu badawczego, trwającego trzy lata, nie byłaby możliwa, gdyby nie uzyskane na ten cel niemałe środki od szwedzkiej Rady do spraw Badań w Zakresie Humanistyki i Nauk Społecznych (*Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskningsrådet*, HSFR). Przygotowanie tej monografii stało się

możliwe dzięki finansowemu wsparciu Ministerstwa Nauki i Informatyzacji, zaś jej wydanie dzięki wsparciu Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej (której to uczelni oraz Instytutu Języka Polskiego PAN mam zaszczyt być profesorem). Instytucjom tym wyrażam wdzięczność za umożliwienie mi wykonania badań, opracowanie ich wyników oraz opublikowanie przedstawianego Czytelnikowi opracowania.

Chciałbym także podziękować mojej żonie Violi za uważne przeczytanie i skorygowanie maszynopisu.

WSTĘP

Poza granicami Polski żyje kilka milionów ludzi polskiego pochodzenia rozproszonych po wszystkich kontynentach, w różnych kulturowych i językowych środowiskach. Stopień zachowania języka ojczystego i kultury w diasporze zależy od rozmaitych czynników socjologicznych. Obok społeczności, które od pokoleń zachowują swój język i tożsamość kulturową (np. tradycyjne polskie społeczności w Niemczech, Francji i USA), obserwujemy środowiska, gdzie dosyć niestety szeroko rozpowszechniło się zjawisko zatrąty języka i kultury rodziców przez drugie pokolenie polskich imigrantów należących do nowej, powojennej fali emigracji z Polski. Dużo lepiej wykształceni niż ich poprzednicy z początku wieku, bez tendencji do zamykania się w imigranckich gettach, nowi imigranci z Polski podlegają relatywnie łatwo procesowi akulturacji w nowym otoczeniu, nieporównanie łatwiej niż ich poprzednicy z emigracji zarobkowej pierwszej połowy minionego wieku wrastają w środowisko społeczne kraju-gospodarza. Bywa (choć na szczęście coraz rzadziej), że pragnienie wtopienia się za wszelką cenę w dominujące socjokulturowe środowisko przybranej ojczyzny powoduje w drugim pokoleniu imigrantów pojawienie się lekceważącego stosunku do kultury wyniesionej z rodzicielskiego domu i języka ojczystego, a w konsekwencji – utratę języka polskiego przez dzieci urodzone czy wychowane za granicą. Język i kultura rodziców stają się wtedy wstydlivym balastem.

Od dziesięcioleci setki tysięcy dzieci emigrantów z Polski stają wobec problemu określenia swej tożsamości narodowej, kulturowej, językowej. Dokonywane wybory pociągają za sobą brzemienne skutki dla psychicznego i społecznego rozwoju dziecka. W zależności od warunków społecznych, w jakich kształtuje się postawa dziecka wobec systemu wartości wyniesionego z domu

rodzinnego, wielokulturowość i dwujęzyczność mogą być bogactwem stymulującym rozwój intelektualny dziecka lub brzemieniem prowadzącym w skrajnych wypadkach do socjopatii, zapóźnień w rozwoju intelektualnym.

Przedstawiane tu studium stanowi podsumowanie wyników badań nad językiem dzieci polskiej diaspory w Szwecji, prowadzonych w latach 1989–1992 pod moim kierownictwem na Uniwersytecie w Göteborgu¹. Jest to jedyne jak dotąd opracowanie poświęcone językowi drugiego pokolenia polskich emigrantów oparte na systematycznych, szeroko zakrojonych badaniach dużego zbioru dzieci i młodzieży polonijnej. Badaniami objęto ponad 100 osób w wieku 5–16 lat, urodzonych w Szwecji bądź urodzonych w Polsce i zamieszkałych w Szwecji od co najmniej pięciu lat². W oparciu o odpowiednio przygotowaną ankietę przeprowadzono wśród badanych dzieci i ich rodziców rozpoznanie socjolingwistyczne oraz zgromadzono (także w formie elektronicznej) obfity materiał językowy stanowiący nagrania swobodnie mówionych tekstów. Ponadto sondażowo w wybranej grupie dzieci przeprowadzono testy gramatyczne i leksykalne.

Dane socjologiczne oraz zebrany materiał językowy ukazują interesujący obraz społecznych uwarunkowań zachowania przez drugie pokolenie Polaków języka i kultury rodziców. Poza takimi oczywistymi czynnikami, jak intensywność kontaktów ze środowiskiem polskim w Szwecji, częstość wizyt w ojczystym kraju rodziców itp., niezwykle ważną okazuje się postawa rodziców wobec ojczystego języka i kultury. Obserwacja zachowań językowych drugiego pokolenia Polaków w Szwecji pokazuje, że zazwyczaj język kraju zamieszkania staje się dla drugiego pokolenia emigrantów podstawowym środkiem porozumiewania się, w tym porozumiewania się z rodzeństwem. Bez świadomej, usilnej pracy rodziców język polski ich dzieci zostaje zredukowany do sfery domowej, do języka obcowania z rodzicami lub po prostu stopniowo zanika. Zdarzający się u emigrantów (zwłaszcza gorzej wykształ-

¹ Projekt POLSVE (*Polska invadrarbarn i Sverige (Dzieci polskich imigrantów w Szwecji)*) sfinansowany przez szwedzką Radę ds. Badań w zakresie Humanistyki i Nauk Społecznych (HSFR).

² Informacje o szwedzkiej Polonii Czytelnik znajdzie przede wszystkim w opracowaniach Nilsa Andrzeja Uggli (1991, 1997a, 1997b).

conych) kompleks niższości kulturowej prowadzić może do lekceważenia (w skrajnych przypadkach – do zaniechania) obcowania z dzieckiem w języku polskim. Efektem takiej postawy jest nie tylko nieopanowanie przez dziecko języka ojczystego rodziców, lecz także ograniczenie jego sprawności językowej w języku szwedzkim. Często bowiem sami rodzice władają językiem kraju zamieszkania (tu: szwedzkim) w stopniu ograniczonym, w rezultacie jedynym językiem, z jakim dziecko obcuje na co dzień w życiu rodzinnym, jest sprymitywizowany, ubogi leksykalnie, kaleki gramatycznie, stylistycznie niezniuansowany język szwedzki rodziców. Prowadzi to do zahamowań kognitywnego i emocjonalnego rozwoju dziecka – zaburzony zostaje proces kognitywnej kategoryzacji świata odwołujący się do narzuconej przez język siatki pojęć, zakłóceniu ulega już na poziomie czysto językowym komunikacja w rodzinie, zaś w kręgu rówieśników (w szkole, na placu zabaw) dziecko pozostaje językowo niepełnosprawne. Szkicowemu opisowi socjologicznych uwarunkowań przyswajania języka ojczystego przez polskie dzieci w Szwecji poświęcona jest część I pracy.

Głównym przedmiotem zainteresowania w tym opracowaniu nie jest jednak próba socjologicznej charakterystyki szwedzkiej Polonii³, lecz rozpoznanie mechanizmów lingwistycznych rządzących przyswajaniem przez dziecko języka w warunkach bilingwizmu⁴. Proces przyswajania języka w imigranckich grupach mniejszościowych podlega bowiem swoistym mechanizmom różniącym się nieraz istotnie od procesów akwizycji języka w warunkach monolingwizmu. Już sama sytuacja bilingwizmu, w której jednocześnie przyswajane przez dziecko są dwa języki – język ojczysty rodziców (L_a) i język społeczności dominującej (L_b) – stwarza swoiste

³ Lojalnie trzeba tu przyznać, że autor niniejszego opracowania – niesocjolog – nie dysponuje aparatem badawczym pozwalającym na rzetelną socjologiczną analizę badanej zbiorowości.

⁴ Zagadnieniom bilingwizmu dzieci imigrantów w Szwecji poświęcono szereg studiów o charakterze socjolingwistycznym, strukturalno-lingwistycznym, a także zajmujących się pedagogicznymi aspektami dwujęzyczności i dwukulturowości dzieci imigrantów. Poza badaniami nad językiem serbsko-chorwackim w Szwecji, prowadzonymi na uniwersytecie w Lund pod kierunkiem prof. L. Đurovića (1983, 1987), szczególnie interesujące dla nas jest socjolingwistyczne studium S. Boyd (1985) poświęcone problemom dwujęzyczności i dwukulturowości dzieci imigrantów w Szwecji.

dla bilingwizmu kognitywne uwarunkowania przyswajania języka, wymusza intuicyjną „świadomość” różnicy między językiem i systemem pojęciowym, wyrażanym inaczej w każdym z przyswajanych języków. Podczas gdy różne socjo- i psycholingwistyczne problemy charakterystyczne dla przyswajania języka dzieci dwujęzycznych były obszernie dyskutowane⁵, skomplikowane problemy wzajemnych oddziaływań dwu odmiennych systemów językowych na przyswajanie języka przez dzieci imigrantów przyciągały mniej uwagi uczonych⁶.

Zgromadzony w trakcie trzyletnich badań materiał językowy pozwala na wysunięcie hipotez dotyczących zarówno przebiegu procesu przyswajania języka polskiego w warunkach dwujęzyczności, jak i semiotycznych relacji determinujących strukturę języka. Obserwacje odnoszące się do zasobu leksykalnego są raczej banalne: skutkiem przyswajania języka polskiego w obcym otoczeniu językowym jest najczęściej zubożenie (nieraz znaczące) polskiego zasobu leksykalnego dziecka oraz ograniczenie zakresu używanego przez nie słownictwa do sfery „domowej”, przy wyraźnej (choćby przejawiającej się z różną siłą) tendencji do ekspansji zapożyczeń słownikowych z języka szwedzkiego oraz kalk leksykalnych i frazeologicznych. Prawdziwie wartościowym z punktu widzenia teorii języka okazuje się natomiast materiał dotyczący przyswajania przez dzieci systemu gramatycznego w warunkach bilingwizmu. Problematyka interferencji językowej w warunkach bilingwizmu jest niezwykle interesująca z punktu widzenia lingwistyki teoretycznej, a obserwacja gry czynników wewnątrzsystemowych oraz będących rezultatem oddziaływania języka dominującego otoczenia pozwala m.in. na wysuwanie hipotez na temat tego, czy i w jakim zakresie interferencja językowa powoduje zakłócenia w procesie przyswajania języka podlegającego temu oddziaływaniu. Podobnie jak procesy opanowania języka przez dziecko w warunkach monolingwizmu, tracenia języka przy afazji, również procesy opanowania / wyzbywania się języka przez

⁵ Zob. Hamers & Blanc (1989) i tam cytowana literatura. Wartościowy przegląd literatury dotyczącej kontaktów językowych znajduje się w Boyd (1985: 6–19).

⁶ Dla sławisty szczególnie interesujące są wyniki badań idiolektów dzieci serbskiej i chorwackiej diaspory w Szwecji przeprowadzonych przez L'ubomira Đuroviča (1983a, 1987).

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

